

Αστέρης Κ. Χουλιάρης*

Η περιθωριοποίηση της υποσαχαρικής Αφρικής¹

Ποτέ άλλοτε στη μετα-αποικιοκρατική της ιστορία η υποσαχαρική Αφρική δεν αντιμετώπισε μια τάση περιθωριοποίησης στη διεθνή πολιτική ανάλογη με αυτή της τελευταίας δεκαετίας του 20ού αιώνα. Το κείμενο που ακολουθεί επιχειρεί να διερευνήσει τα αίτια.

Οι υπερδυνάμεις και η υποσαχαρική Αφρική

Το τέλος του ψυχρού πολέμου μείωσε σημαντικά τη στρατηγική σημασία της υποσαχαρικής Αφρικής. Στα τέλη της δεκαετίας του '80, η Σοβιετική Ένωση, υποχρεωμένη να δώσει προτεραιότητα στα οικονομικά της προβλήματα, αποφάσισε να περιορίσει την οικονομική και στρατιωτική βοήθεια που χορηγούσε σε κράτη του Τρίτου Κόσμου¹. Η απόφαση αυτή επηρέασε καταλυτικά τις πολιτικές εξελίξεις σε πολλές χώρες της ηπείρου. Στην Αιθιοπία, το ολοκληρωτικό καθεστώς του Haile Mariam Mengistu μη μπορώντας χωρίς τη σοβιετική βοήθεια, να αποτρέψει την ανεξαρτησία της Ερυθραίας και να σταματήσει την εξέγερση στο Tigre, κατέρρευσε². Στην Αγκόλα, η απροθυμία των Σοβιετικών να συνεχίσουν να πληρώνουν το κόστος των κουβανικών δυνάμεων στη χώρα έθεσε τις προϋποθέσεις για τις άτυχες εκλογές του 1992³. Στη Μοζαμβίκη, η κυβέρνηση του Joaquim Chissano, αντιμέτωπη με μια ένοπλη εξέγερση και μην ελπίζοντας πια σε βοήθεια της Μόσχας, επιδίωξε μια συμφωνία με τη γειτονική Νότια Αφρική⁴. Χώρες με ισχυρούς δεσμούς με την πρώην υπερδύναμη, όπως η Γουϊνέα-Μπισσάου και το Μπενίν αναγκάστηκαν να στραφούν αλλού σε αναζήτηση υποστήριξης.

Το ενδιαφέρον των κρατών της Δύσης για μια περιοχή όπου δεν είχαν πια να αντιμετωπίσουν τη σοβιετική επιρροή μειώθηκε. Οι Αμερικανοί έκλεισαν 15 σταθμούς της CIA στην Αφρική ενώ η αναπτυξιακή βοήθεια που οι ΗΠΑ χορηγούν στα κράτη της περιοχής μειώθηκε το 1994 σε 800 περίπου εκατομμύρια δολάρια⁵. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

¹ Ο Αστέρης Χουλιάρης είναι διδάκτορας πολιτικής επιστήμης του University of Hull (Αγγλία). Ειδικός επιστήμονας στο υπουργείο Εσωτερικών.

του '90, οι δυτικές χώρες άρχισαν να αποσύρουν την υποστήριξή τους σε αυταρχικά καθεστώτα όπως εκείνα της Λιβερίας και της Ουγκάντα. Χωρίς τον κίνδυνο μιας φιλοκομμουνιστικής κυβέρνησης στην Κινσάσα, ο Mobutu Sese Seko κατηγορήθηκε για παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η Γαλλία και η Αγγλία, χώρες με έντονους δεσμούς με την ήπειρο από την περίοδο της αποικιοκρατίας, συσχέτισαν για πρώτη φορά τη χορήγηση αναπτυξιακής βοήθειας με την πρόοδο σε θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και εκδημοκρατισμού⁶. Και η Νότιος Αφρική βρέθηκε αντιμέτωπη με εκτεταμένες και συντονισμένες οικονομικές κυρώσεις που ανάγκασαν την κυβέρνηση της λευκής μειοψηφίας να ξεκινήσει διαπραγματεύσεις με το Εθνικό Αφρικανικό Κογκρέσο του Nelson Mandela. Η γενική εντύπωση πάντως ήταν ότι η στρατηγική σημασία της περιοχής είχε μειωθεί σημαντικά.

Η αμερικανική επέμβαση στη Σομαλία⁷ δημιούργησε την ψευδαισθηση ότι το ενδιαφέρον της Δύσης για τα προβλήματα της υποσαχαρικής Αφρικής παρέμενε αμείωτο. Όταν 28.000 Αμερικανοί στρατιώτες έφθασαν στο Mogadishu το Δεκέμβριο του 1992, η εικόνα ήταν ότι οι χώρες της ηπείρου δεν εξαιρούνταν από τη «νέα τάξη πραγμάτων». Εντούτοις, όταν τον Οκτώβριο του 1994, μετά από τη δολοφονία 18 Αμερικανών, ο πρόεδρος Clinton ανακοίνωσε την απόσυρση των δυνάμεων των ΗΠΑ από μια Σομαλία που ολοένα και περισσότερο βυθιζόταν στην αναρχία, η αρχική αισιοδοξία είχε χαθεί. Λίγο αργότερα, η Δύση αντέδρασε ελάχιστα και πολύ αργά για να αποτρέψει την τραγωδία της Ρουάντα, επιβεβαιώνοντας παράλληλα την περιθωριοποίηση της ηπείρου στη διεθνή πολιτική.

Οικονομική παρακμή και υπερπληθυσμός

Πέρα, όμως, από το τέλος του διπολισμού, η οικονομική παρακμή των 49 χωρών της υποσαχαρικής Αφρικής από τα μέσα της δεκαετίας του '70 και μετά συνέβαλε αποφασιστικά στην εικόνα μιας περιοχής χωρίς σημασία για τους επενδυτές της Δύσης. Βέβαια, σε γενικές γραμμές το ειδικό βάρος των κρατών της Αφρικής που βρίσκονται κάτω από τη Σαχάρα είναι για την παγκόσμια οικονομία ασήμαντο. Ένα και μόνο νούμερο είναι χαρακτηριστικό: με έναν πληθυσμό σχεδόν διπλάσιο από αυτό των Ηνωμένων Πολιτειών, οι 49 χώρες της περιοχής έχουν ένα συνολικό πλούτο λίγο μεγαλύτερο από αυτόν του Βελγίου⁸. Εντούτοις, η οικονομική κατάρρευση των κρατών αυτών μειώνει ακόμη περισσότερο το ενδιαφέρον δυτικών επιχειρήσεων και κυβερνήσεων για την περιοχή. Η πτώση των τιμών πολλών πρώτων υλών αλλά και σημαντικών προϊόντων της περιοχής όπως του καφέ και του κακάο, η κακή διαχείριση και η εκτεταμένη διαφθορά, καθώς και τα μοντέλα κολλεκτιβοποίησης που ακολούθησαν πολλές χώρες μετά την ανεξαρτησία, είναι παράγοντες που επηρέασαν ιδιαίτερα αρνητικά την πορεία των οικονομιών τους. Σήμερα, με λίγες εξαιρέσεις όπως η Μποτσουάνα και ο Μαυρίκιος, οι οικονομίες της υποσαχαρικής Αφρικής βρίσκονται σε χειρότερη κατάσταση από ό,τι την περίοδο της ανεξαρτησίας. Το μερίδιο της Αφρικής στο παγκόσμιο εμπόριο μειώθηκε από 9% στη δεκαετία του '60 σε 1% τη δεκαετία του '90⁹. Στη Νιγηρία, τη μεγαλύτερη σε πληθυσμό χώρα της ηπείρου, και παρά τα δισεκατομμύρια δολάρια που εισέπραξε από τις πωλήσεις πετρελαίου η χώρα της δεκαετίας του '70 και του '80, το εξωτερικό χρέος που ανέρχεται σε 34 δισεκατομμύρια δολάρια διπλασιάζεται κάθε 5 χρόνια, ενώ το κατά κεφαλήν εισόδημα έχει μειωθεί κατά 50% μέσα σε λιγότερο από 15 χρόνια¹⁰.

Οι οικονομίες των κρατών της περιοχής επηρεάστηκαν αρνητικά και από έναν άλλο

σημαντικότατο παράγοντα: την αύξηση του πληθυσμού με ποσοστά που, στις αρχές της δεκαετίας του '90, ξεπέρασαν το 3%. Η Κένυα, για παράδειγμα, είδε τον πληθυσμό της να τριπλασιάζεται μέσα σε 20 χρόνια¹¹. Ο συνολικός πληθυσμός της Αφρικής —συμπεριλαμβανομένων και των αραβικών κρατών της Βορείου Αφρικής— αυξήθηκε από 281 σε 647 εκατομμύρια μέσα σε τρεις δεκαετίες¹². Οι αποδόσεις της γης, παρ' όλες τις βελτιωμένες τεχνικές, δεν μπόρεσαν να ακολουθήσουν την αύξηση του πληθυσμού και η ήπειρος από εξαγωγέας τροφίμων μετατράπηκε σε εισαγωγέα, αντιμετωπίζοντας μάλιστα ολοένα και περισσότερο την επαλήθευση του εφιάλτη του Μάλθους¹³: αύξηση, δηλαδή, του πληθυσμού με γεωμετρική πρόοδο και αύξηση της τροφής με αριθμητική.

Εντούτοις, το μέλλον κάθε άλλο παρά μας κάνει λιγότερο απαισιόδοξους. Αν εξαιρέσουμε τη Νότια Αφρική και υποθέσουμε ότι οι οικονομίες της Αφρικής αναπτύχθουν σύμφωνα με τις αισιόδοξες εκτιμήσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας, οι Αφρικανοί θα πρέπει να περιμένουν 40 χρόνια για να αγγίξουν και πάλι το κατά κεφαλήν εισόδημα που είχαν το 1975¹⁴. Αν εξαιρέσουμε δε και τη Νιγηρία, οι 47 χώρες που απομένουν θα πρέπει να περιμένουν πάνω από έναν αιώνα για να το επιτύχουν¹⁵.

Η οικονομική παρακμή των τελευταίων δεκαετιών επιδεινώθηκε από την πολιτική αστάθεια. Πάνω από 10.000.000 Αφρικανοί έχουν χάσει τη ζωή τους μόνο τα τελευταία 20 χρόνια λόγω των πολέμων, ενώ άλλοι τόσοι έχουν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν τις εστίες τους. Πέρσι στη Ρουάντα, σε μια σφαγή χωρίς προηγούμενο, 500.000 άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους και 2.000.000 κατέφυγαν στις γειτονικές χώρες (Μπουρούντι, Τανζανία, Ουγκάντα και Ζαίρ). Το Σουδάν, η μεγαλύτερη σε έκταση χώρα της Αφρικής, έχει καταστραφεί από τον εμφύλιο πόλεμο: 2.000.000 εσωτερικοί πρόσφυγες και χιλιάδες θάνατοι από την πείνα είναι η εικόνα μιας χώρας που κάποτε θεωρούνταν ο σιτοβολώνας της ηπείρου. Η Σομαλία, η Σιέρα Λεόνε, η Λιβερία και η Αγκόλα βρίσκονται σε χαώδη κατάσταση: κάθε έννοια κρατικής δομής έχει καταρρεύσει και ο πληθυσμός τους είναι όμηρος ενόπλων συμμοριών. Το Ζαίρ, μια από τις πιο προικισμένες σε φυσικούς πόρους χώρα της Αφρικής, μόνο στο χάρτη εμφανίζεται ως ενιαία οντότητα. Έτσι, η εικόνα που παρουσιάζει η υποσαχαρική Αφρική είναι ελάχιστα ελκυστική για τους επενδυτές του ανεπτυγμένου κόσμου. Όχι, λοιπόν, απροσδόκητα, μόνο το 1% της παγκόσμιας επένδυσης αφορά σήμερα την ήπειρο¹⁶, ενώ οι άμεσες ξένες επενδύσεις στην περιοχή μειώθηκαν από 2,4 δισεκατομμύρια δολάρια το 1982 σε 0,8 δισεκατομμύρια το 1987¹⁷. Το 1991 οι άμεσες ξένες επενδύσεις σε ολόκληρη την υποσαχαρική Αφρική ήταν λιγότερες από αυτές στην Παπούα Νέα Γουίνεα¹⁸.

Η σχετικότητα των εννοιών

Πάντως, όταν μιλάμε για περιθωριοποίηση της υποσαχαρικής Αφρικής πρέπει να λάβουμε υπόψη τη σχετικότητα των εννοιών: η περιοχή αυτή είδε τα τελευταία χρόνια τη στρατηγική της σημασία να μειώνεται σε σχέση με άλλες περιοχές του πλανήτη. Για παράδειγμα, ο ορυκτός πλούτος της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και η γειτνίαση των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης με τη Δύση περιορίζουν τις προσπάθειες των χωρών της υποσαχαρικής Αφρικής να προσελκύσουν το ενδιαφέρον των ηγετών του ανεπτυγμένου κόσμου. Περαιτέρω, οι εκπληκτικές οικονομικές επιδόσεις των κρατών της Νοτιοανατολικής Ασίας (της Νότιας Κορέας, της Ταϊβάν, της Μαλαισίας, της Ινδονησίας, της Ταϊλάνδης, της Σιγκαπούρης και του Χονγκ Κονγκ) οπωσδήποτε δεν βοήθησαν την άνοδο των επενδύσεων στην Αφρική κάτω από τη Σαχάρα. Όπως παρατήρησε ένας πρώην

πρόεδρος της Νιγηρίας, ο στρατηγός Olusegun Obasanjo, αν πάρει κανείς αυτές τις χώρες «και τις συγκρίνει με την κατάσταση που επικρατεί στην Αφρική είναι δύσκολο να πιστέψει ότι ζούμε την ίδια ιστορική στιγμή»¹⁹. Αν και φαίνεται απίστευτο, είναι εντούτοις αληθινό: η Γκάνα είχε το 1965 υψηλότερο κατά κεφαλήν εισόδημα από τη Νότια Κορέα και την Ταϊλάνδη²⁰.

Η στρατηγική σημασία της υποσαχαρικής Αφρικής εξαρτάται όμως και από τη θέση του παρατηρητή. Διαφορετικά αντιλαμβάνεται, για παράδειγμα, η γαλλική κυβέρνηση τις γαλλόφωνες χώρες της Δυτικής Αφρικής από την πορτογαλική που θεωρεί σημαντικότερες τις λουσόφωνες της Νότιας Αφρικής. Μεγαλύτερη σημασία για τη Βρετανία έχουν οι εξελίξεις στην Κένυα παρά στην Ακτή του Ελεφαντοστού.

Πάντως, η μείωση της γεωπολιτικής σημασίας της υποσαχαρικής Αφρικής δεν σημαίνει ότι η ήπειρος είναι ασήμαντη για τη Δύση. Τα μεγάλα αποθέματα στρατηγικών μεταλλευμάτων (όπως οι τεράστιες ποσότητες νικελίου που διαθέτει το Μπουρούντι) υπογραμμίζουν τη σημασία των χωρών της ηπείρου για τη Δύση. Εξάλλου, η γειτνίαση των κρατών στο Κέρας της Αφρικής, δηλαδή της Αιθιοπίας, της Ερυθραίας, της Σομαλίας, του Σουδάν και του Τζιμπουτί, με την ασταθή και στρατηγικά κρίσιμη περιοχή της Μέσης Ανατολής τονίζει ότι η γεωπολιτική τους αξία κάθε άλλο παρά αμελητέα είναι. Τέλος, η οικονομική δύναμη και η πυρηνική τεχνολογία της Νότιας Αφρικής, δείχνουν ότι η Αφρική κάτω από τη Σαχάρα δεν κατοικείται αποκλειστικά από πληθυσμούς που αντιπετωπίζουν σε καθημερινή βάση το φάσμα της πείνας.

Συμπεράσματα

Το κείμενο που προηγήθηκε επιχείρησε να εξετάσει τους λόγους που οδήγησαν τα τελευταία χρόνια στην περιθωριοποίηση των 49 κρατών της υποσαχαρικής Αφρικής. Το τέλος του ψυχρού πολέμου και η επακόλουθη κατάρρευση του διπολικού συστήματος μείωσαν τη στρατηγική σημασία της περιοχής. Η οικονομική παρακμή των μη αραβικών αφρικανικών κρατών συνέβαλε αποφασιστικά στην ελαχιστοποίηση του ενδιαφέροντος ξένων επιχειρηματικών κύκλων. Η κρίσιμη διαδικασία μετάβασης στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και την πρώην Σοβιετική Ένωση καθώς και οι υψηλοί ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης στην Ανατολική Ασία ενίσχυσαν τις τάσεις υποβάθμισης του παγκόσμιου ενδιαφέροντος για την ήπειρο.

Σήμερα, η υποσαχαρική Αφρική φαίνεται περισσότερο αποκομμένη από τον υπόλοιπο κόσμο όσο ποτέ άλλοτε μετά το τέλος της αποικιοκρατίας. Επιχειρήματα που τονίζουν τον κίνδυνο ενός αυξημένου μεταναστευτικού ρεύματος προς τη Δύση ή μιας περιβαλλοντικής καταστροφής με ευρύτερες επιπτώσεις στον ανεπτυγμένο κόσμο δεν φαίνονται να είναι σε θέση να αναστρέψουν μια πορεία εντεινόμενης περιθωριοποίησης της υποσαχαρικής Αφρικής στην παγκόσμια σκηνή. Η δράση ανθρωπιστικών οργανώσεων και οι τηλεοπτικές εικόνες καταστροφής δεν κάνουν τίποτε άλλο από το να ενισχύουν το κυρίαρχο σήμερα αίσθημα: τον αφροπесиμισμό.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Mark Webber, *Soviet Policy in Sub-Saharan Africa: The Final Phase*, *Journal of Modern African Studies*, Vol. 30, March 1992, pp. 1-30.

2. Robert G. Patman, *The Soviet Union and the Horn of Africa: The Diplomacy of Intervention*

and *Disengagement*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

3. Thomas Ohlson and Stephen John Stedman, *Security in Post-Apartheid Southern Africa*, *Security Dialogue*, Vol. 24(4), 1993, pp. 417-419.

4. Chester A. Croker, *High Noon in Southern Africa: Making Peace in a Rough Neighbourhood*, Johannesburg: Jonathan Ball, 1990.

5. *Do More for Africa*, *International Herald Tribune*, June 4, 1994.

6. *The Emergence of the «Good Government» Agenda: Some Milestones*, *IDS Bulletin*, Vol. 24(1), 1993, pp. 7-8.

7. Jeffrey Clark, *Debacle in Somalia*, *Foreign Affairs*, Vol. 72(1), pp. 109-123 Caleb Carr, *The Consequences of Somalia*, *World Policy Journal*, Vol. 10(3), Fall 1993, pp. 1-7.

8. *Africa: A flicker of light*, *The Economist*, March 5, 1994, p. 23.

9. Thandika Mkandawire, *Africa and the Changes in Eastern Europe*, *The European Journal of Development Research*, Vol. 6(1), June 1994, p. 82.

10. Michael Holman, *The sounds of a continent cracking*, *Financial Times*, July 23/24, 1994.

11. *Ibid.*

12. Paul Kennedy, *Προετοιμασία για τον 21ο αιώνα*, Α.Α. Λιβάνης, Αθήνα, 1994, σ. 352.

13. *Ibid.*, pp. 57-61.

14. *Africa: A flicker of light*, *op. cit.*

15. *Ibid.*

16. *Aid to Rwanda*, *Financial Times*, July 21, 1994.

17. Olusegun Obasanjo, *Africa in the 21st Century*, *Security Dialogue*, Vol. 24(2), 1993, p. 201.

18. Thandika Mkandawire, *op.cit.*

19. Αναφέρεται από τον J.A. Marcum, *Africa: A Continent Adrift*, *Foreign Affairs*, Vol. 68(1), 1988-89, p. 20.

20. *A flicker of light*, *op.cit.*

